

Bolesław Stanisław Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2002 ss. 796, Wydawnictwo św. Stanisława BM

Czwarty tom pracy ks. prof. Bolesława Stanisława Kumora, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, dotyczy terytorialnej organizacji diecezji krakowskiej, jej duszpasterstwa oraz życia religijnego. Publikacja składa się z trzech rozdziałów: *Organizacja terytorialna diecezji krakowskiej, jej funkcje i działalność* (s. 21–171), *Parafie* (s. 173–516), *Duchowieństwo parafialne. Duszpasterstwo* (s. 517–734).

W pierwszym rozdziale Autor omawia poszczególne archidiakonaty wchodzące w skład diecezji krakowskiej okresu przedrozbiorowego. Ukazuje ich początki, zasięg terytorialny, uposażenie, obsadę oraz działalność archidiaconów (głównie na polu wizytacyjnym). Charakterystykę każdego z archidiakonatów, B. Kumor zamyka chronologicznym zestawieniem osób sprawujących ten urząd. Analogicznie przedstawia prepozytury okręgowe, posiadające uprawnienia archidiakonatu, w zakresie wizytacji i sądownictwa kościelnego. Autor akcentuje tu ich oryginalność w skali ogólnopolskiej, bowiem zarówno wśród polskich jak i litewskich diecezji, tylko krakowska przyjęła w XII–XIII w. obok organizacji archidiakonalnej nowego typu również organizację prepozytur okręgowych, tak bardzo popularnych w krajach zachodnich (m.in. w Rzeszy Niemieckiej) X i XI stulecia. Oficjalaty – pełniące funkcje sądownicze w organizacji kościelnej – to następne zagadnienie ujęte w tym rozdziale. W diecezji krakowskiej powstawały one począwszy od drugiej połowy XIII w. Dekanaty, ich urzędnicy – dziekani, są przedmiotem kolejnej części rozdziału. Autor charakteryzuje ich uprawnienia oraz działalność w okresie przed i potrydenckim, zwraca także uwagę na rolę kongregacji

dekanalnych w przyjmowaniu nowych postanowień synodalnych. Dzięki licznym porównaniom można wywnioskować, że archidiakony, prepozytury okręgowe, oficjalaty oraz dekanaty, stanowiące trzon organizacji wewnętrznej diecezji i kształtujące się w Kościele polskim w okresie średniowiecza, były odzwierciedleniem porządku panującego na zachodzie Europy.

Sporządzone przez Autora zestawienia osobowe wymagają weryfikacji. Przykładowo można by się tutaj odwołać choćby do wykazu prepozytów (s. 84) oraz dziekanów (s. 88 n) kieleckich XVIII stulecia. Przy ustalaniu czasu sprawowania godności, czy też urzędu przez prałatów, niezbędne okazują się (wykorzystane przez B. Kumora w minimalnym stopniu) zarówno *Acta Episcopalia* oraz *Administratorialia* (w przypadku, kiedy nie ma *Institutiones*), jak i *Acta actorum* poszczególnych kapituł. Pomocne są również księgi metrykalne, zwłaszcza zmarłych.

Prepozytura – była pierwszą godnością w kieleckiej korporacji kapitulnej. Aż do 1729 r., nie występowała tu prałatura – archidiakonia¹, w związku z czym wynikające z niej uprawnienia były udziałem prepozyta. Następcą Rafała Rościckiego (zm. ok. 1706 r.) na tym urzędzie – godności, został Jan Benedykt Kluczewski. Swoje obowiązki wypełniał on od 6 III 1706 r. do śmierci, która nastąpiła ok. 1723 r.² Autor nie podaje tych dat³. Kolejnym prepozytem kieleckim był Marcin Żeromski (26 VI 1723 – zrezygnował w 1728 r.)⁴, którego B. Kumor wymienia, z racji jego powtórnego objęcia prepozytury w 1740 r. Dyskusyjna pozostaje tu data „16 XII 1749”, bowiem z wymienionych wyżej źródeł wynika, iż zmarł on ok. 1748 r.⁵ „Wojciech Cejpl-

¹ Zob. AKMK AEp 80 k. 142–146v.

² AKMK Aadm 22 s. 71; AEp 78 k. 294v.

³ Podana przez B. Kumora data: 29 III 1683 – być może odnosi się do instytucji na kanonikat kielecki, aczkolwiek z prowadzonych przez dr Martę Pieniążek-Samek badań nad mecenatem artystycznym duchowieństwa Kielc XVII i XVIII stulecia wynika, iż duchowny ten już w latach 70. XVII w. piastował funkcję kanonika i oficjała kieleckiego. Zob. M. Pieniążek-Samek, *Przemiany kolegiaty* [obecnie katedry] *kieleckiej w epoce baroku w świetle inwentarzy*, część II: wiek XVIII, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” t. 20:2000 s. 72 (przyp.). Data oznaczająca koniec urzędowania – 26 I 1724, nie jest zgodna z rzeczywistością, bowiem w tym czasie prepozytem kieleckim był – Marcin Żeromski.

⁴ AKMK AEp 78 k. 294v; AEp 80 k. 8.

⁵ Tamże, 89 s. 365n.

ler” natomiast, wymieniony pod rokiem 1739, nigdy nie sprawował funkcji prepozyta kieleckiego (był tutejszym dziekanem; zob. niżej). Kolejną nieścisłością jest uwzględnienie w tym zestawieniu, pod rokiem 1748 – „Józefa Dziewulskiego”, którego w rzeczywistości nie odnotowują wspomniane wyżej źródła. Przy następnym prepozycie – Mikołaju Lipskim, Autor nie podał daty jego rezygnacji – 29 IV 1754 r.⁶ Z kolei, Dominik Kielczewski, swoje obowiązki sprawował do śmierci – 28 II 1776 r.⁷ Odnotowana data dotycząca Gabriela Wodzyńskiego (Wodzyńskiego) – 1786 – jak widać, pochodzi z księgi uposażeń z tego samego roku. Jednakże duchowny ten, instalowany został na prepozyta kieleckiego – 21 VI 1776 r. i powyższy urząd piastował do śmierci, która nastąpiła ok. 1788 r.⁸ Nie uwzględniony został ostatni prepozyt kielecki XVIII w. a mianowicie – Krzysztof Żurawski (instalowany 17 X 1788 – czynny do 1800)⁹.

Dziekan – drugi według precedencji prałat w Kielcach, również posiadał uprawnienia wizytowania kościołów w swoim okręgu. Chronologicznie pierwszym dziekanem kieleckim XVIII w., był Ludwik Wałkowicz (Wałkovic) – nie *Walkowicz*, który swoje obowiązki wypełniał od 21 VIII 1693 r.¹⁰ Daty tej nie wymienia Autor. W 1712 r. Wałkowicz zgłosił rezygnację¹¹. Jego następcą został Sebastian Fortowski – nie *Tortowski*, który zmarł ok. 1713 r.¹² Po rezygnacji Jana Michała Maruchowicza – nie *Marcinkowicza*, ok. 1721 r.¹³ dziekanem został Wojciech Cejpler – nie *14 I 1721*, lecz dokładnie miesiąc

⁶ Tamże, 92 s. 84.

⁷ ADK sygn. Kap K – 4 Liber Capituli Cathedralis (z lat) 1743–1808 s. 214 (dalej cyt.: Liber). Jest to najprawdopodobniej jedyna zachowana księga poseszeń kapituły kolegiackiej kieleckiej okresu przedrozbiorowego; zob. L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. 3, Kraków 1852 s.127.

⁸ ADK Liber s. 214n, 243.

⁹ Tamże, s. 243, 276. Od 14 X 1800 do 17 XI 1810 r., w kapitule kieleckiej nie obsadzono prepozytury. Administratorem tej prebendy był w owym czasie kanonik *fundi Szydłówek* – Karol Żurkowski; zob. ADK Liber s. 276; sygn. Kap. K – 7, *Acta Capituli Cathedralis Tarnoviensis et Cathedralis Kielcensis restituta iterum in Collegiatam 1786–1832*, s. 306n (dalej cyt.: Acta).

¹⁰ AKMK AEp 72 k. 389–389v.

¹¹ Tamże, 76 k. 536v–537.

¹² Tamże, 76 k. 773–773v.

¹³ Tamże, 78 k. 25.

później – 14 lutego. Na stanowisku tym pozostał do 1727 r., kiedy to zgłosił rezygnację¹⁴. Jego następcą Kazimierz Chochmański – nie *Chochmaciński*, piastował dziekanie kielecką w okresie: 30 IV 1727 – 8 VIII 1732¹⁵. Daty nie zostały podane; Autor ograniczył się tu do roku instytucji – 1727. Uwzględniony na tej liście *Marcin Żeromski*, w istocie nigdy nie był dziekanem kieleckim (dwukrotnie sprawował godność prepozyta w tutejszej kapitule; zob. wyżej). Źródła milczą również o *Benedykcie Klaczewskim* (najprawdopodobniej chodzi tu o Jana Benedykta Kluczewskiego – prepozyta i oficjała kieleckiego, zmarłego ok. 1723 r.; zob. wyżej). Kolejny wymieniony duchowny – *Andrzej Gryziewicz*, nie mógł być w latach 1738–1770 tutejszym dziekanem, ponieważ w owym czasie godność tą sprawował ponownie Wojciech Cejpler (po 8 VIII 1732 – zm. 28 VII 1747)¹⁶, Andrzej Młodziejowski (2 X 1747 – przeniesiony 1754)¹⁷, którego czasu urzędowania Autor nie objął ramami chronologicznymi, Eustachy Skarbak Słonka – nie *Stanka*, zm. 4/5 I 1755 r.¹⁸, oraz Jerzy Dobrzański (14 IV 1755 – zrezygnował w 1789)¹⁹. Przy nim umieścił B. Kumor orientacyjną datę – 1786, zaczerpniętą z wykorzystanej *Liber beneficiorum*, z tego samego roku. Jak w przypadku ostatniego prepozyta kieleckiego XVIII stulecia, tak i tu zabrakło – Aleksandra Dobrzańskiego (instalowany 25 IV 1789 – 17 XI 1810)²⁰.

Rozdział drugi Autor poświęca powstaniu oraz rozwojowi sieci parafialnej diecezji krakowskiej. Tu również odwołuje się do sytuacji panującej w Europie zachodniej i środkowej. Kolejno charakteryzuje historiografię dotyczącą tych zagadnień, zwłaszcza w odniesieniu do diecezji krakowskiej, po czym omawia powstanie i rozwój sieci para-

fialnej w tej diecezji aż po 1795 r., określając podstawy prawne funkcjonowania parafii (uwzględnia tu m.in. fundacje). Rozdział ten wieńczy ukazanie architektury sakralnej oraz wykaz wezwań kościołów (*patrociniów*) diecezji krakowskiej, sporządzony na podstawie materiałów źródłowych, tj.: *Liber beneficiorum* Jana Długosza, *Libri retaxationum* z 1529 r., wizytacji kardynała Radziwiła z końca XVI w., czy wreszcie księgi uposażeń z 1786 r.

Ostatni rozdział dotyczy m.in. duchowieństwa parafialnego: jego liczby, pochodzenia społecznego, przygotowania intelektualnego. B. Kumor, w związku z ówczesną kumulacją beneficjów kościelnych, zwraca uwagę na problem kleru migrującego, omawia duszpasterstwo, jego funkcje w Kościele krakowskim, podkreśla znaczenie bibliotek parafialnych i ich księgozbiorów, charakteryzuje ważniejsze bractwa kapłańskie diecezji. Wymienia również podstawowe wyposażenie kościelne, tj.: organy, dzwony, ołtarze, święte obrazy, paramenty i argenterię liturgiczną. Rozdział zamyka charakterystyka służby kościelnej, w skład której wchodził: prowizory (witrykusi), zakrystianie, dzwonnicy (świętnicy), organiści oraz kantorzy. Zabrakło całościowego podsumowania pracy.

Wspomniane wyżej usterki nie mogą zmienić końcowej oceny, iż recenzowana publikacja ks. prof. Bolesława Stanisława Kumora niewątpliwie zasługuje na baczną uwagę. Stanowi ona kompendium wiedzy o przedrozbiorowej diecezji krakowskiej, całej jej organizacji wewnętrznej, duszpasterstwie oraz życiu religijnym. Liczne porównania, zestawienia oraz informacje o zachowanych źródłach i ich miejscach przechowywania okażą się z pewnością wielką pomocą dla historyków badających problematykę średniowiecznego oraz wczesnonowożytnego Kościoła krakowskiego.

¹⁴ Tamże, 78 k. 25; AEp 79 k. 346.

¹⁵ Tamże, 79 k. 346; Aadm 25 s. 51–55.

¹⁶ Aadm 25 s. 51–55; zob. *Fabrica Ecclesiae Cracoviensis. Źródła do dziejów Wawelu* (opr. B. Przybyszewski), t. 14 cz. 1, Kraków 1993 s. 224 (przyp.).

¹⁷ ADK Liber s. 27n; AEp 92 s. 91.

¹⁸ Kancelaria parafii katedralnej w Kielcach, Liber Mortuorum [...] 1735–1763, k. 98. Jest to najprawdopodobniej najstarsza zachowana księga zmarłych w parafii kieleckiej.

¹⁹ AKMK AEp 93 s. 39; Liber s. 243.

²⁰ ADK Liber s. 243; Acta, s. 306n; Aleksander Dobrzański 17 XI 1810 został nominowany na prałata – prepozyta kapituły katedralnej kieleckiej. Aktu tego dokonał w Dreźnie, tego dnia, Książę Warszawski Fryderyk August, zob. Acta, s. 306 n.